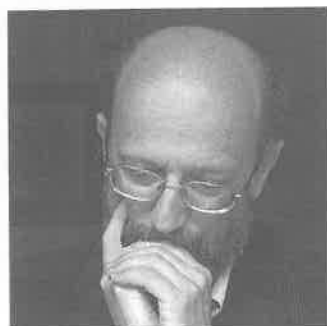

© JOCHEN STAUDACHER

ADAM KRZEMIŃSKI

Žurnalistas, eseistas, dramaturgas. Nuo 1973 metų savaitraščio „Polityka“ (Varšuvoje) publicistas. Studijavo germanistiką Varšuvoje ir Leipzige. 1982–1984 m. Torūnės universiteto docentas. Iki 1999 m. buvo vokiečių-lenkų žurnalo „Dialog“ (Hamburgas) vyr. redaktorius. Adam Krzemiński – Vokietijos-Lenkijos bendruomenės vicepirmininkas. Jo straipsniai reguliariai pasirodo vokiečių laikraštyje „Die Zeit“ ir kituose svarbių vaidmenį vaidinančiuose spaudos leidiniuose.

Europa mumyse, mes Europoje

— ADAM KRZEMIŃSKI

Prieš dešimtį metų Vilniuje lankėsi nuostabus žmogus. Jis dalyvavo mano inicijuotoje trišalėje lenkų, lietuvių ir vokiečių diskusijoje apie prarastąją tėvynę ir apie atsakomybę už svetimos kultūros paveldą, taigi, apie empatiją kaimynams.

„Geležinio kaizerio“ proanūkis Klausas von Bismarckas tuo metu buvo Goethe's instituto prezidentas, o praėjusio amžiaus aštuntajame dešimtmetyje būdamas „WDR“ televizijos ir radijo direktorius ir visuomeninio judėjimo už bažnyčių išsaugojimą prezidentas, aktyviai skatino Vokietijos ir Lenkijos dialogą. Prieš trišalės diskusijos, kurioje Lietuvai atstovavo Justas Paleckis, įrašą televizijoje Klausas von Bismarckas norėjo aplankyti paskutinio šio regiono politiką, kuris vadovavosi Rytų ir Vidurio Europos federacijos tradicija ir atstovavo multietninės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasiai, – Józefo Piłsudskio – kapą. Rasų kapinėse Klausas von Bismarckas paprašė, kad jam į vokiečių kalbą išverstų paminklinį užrašą, tada demonstratyviai nusiėmė kepurę ir, pamerkęs akį, pasakė, kad jam karšta prie šio didžiojo europiečio kapo. Buvo žvarbi žiemos diena ir aplinkui kūpsojo kaugės sniego.

Pasibaigus diskusijai sėdėjome stilingame Vilniaus restorane. Mus pakvietusiems lietuviams pasakiau: „Keista, lietuviai nekenčia Sovietų SAJUNGOS, ir tai aš suprantu. Nemėgsta taip pat ir Lenkijos–Lietuvos UNIJOS. Tačiau jie nori stoti į Europos SAJUNGA, tą aš irgi puikiai suprantu. Bet joje mes, lietuviai ir lenkai, vėl susitiksime!“

Į tai man buvo atsakyta: „Be abejo! Tik mes apie tai savo žmonėms nekalbame...“

Ir štai pagaliau mes susitikome. Europa – tai ne tik iškilieji poetai Günteris Grassas, Czesławas Miłoszas ir Tomas Venclova, suvažiaavę į Vilnių pagerbti trečiojo Nobelio premijos laureato – Josifo Brodskio – atminimą, bet ir paprasti, niekam nežinomi žmogeliai, savo padėvėtais automobiliais nuolat zujantys iš vienos valstybės į kitą. Karlas Schlögelis juos įamžino savo rašinyje apie vieną pasienio miestą Marijampolę, kuri tapo savotišku Europos centru. Taip, taip, visi žinom euforiją, kilusią dėl to, kad viskas įmanoma – verslas, prekių mainai, pigūs skrydžiai. Precedento istorijoje neturinti milijonų, net milijardų įvairių tautų žmonių migracija. Jie susitinka ir susimaišo. Prekiauja ir bendrauja daryta užsienio kalba. Europa jungiasi. Pasaulis virsta kaimu. Juk visi mes – Dievo vaikai.

Tačiau toks įsivaizdavimas nėra visiškai teisingas. Globalizacija vyko visada, bent jau nuo Romos imperijos laikų. Jau kokius du tūkstančius metų po mūsų žemyną keliauja pirkliai, architektai ir literatai, nekalbant apie karvedžius, legionierius, kryžiaus žygių dalyvius ir užkariautojus. Ir visur svetimšalių tyko plėšikai. Pakako ir trėmimų, pogromų, skerdynių, ypač tose daugelio tautų gyvenamose teritorijose, kurios dabar neretai romantizuojamos. Tai prasidėjo ne 1941-aisiais Kaune ar Jedvabnėje, o kur kas anksčiau, dar prieš 1905-ųjų „kruvinąjį sekmadienį“ Rusijoje ir prieš kazokų sukilimus XVII ar XVIII a. Tai prasidėjo jau Galijoje, Germanijoje, Graikijoje. Juk dar Romos respublika, pasižymėjusi aukšta kultūra, su žeme sulygino Kartaginą ir Korintą. O romėnai laikomi mūsų teisinės kultūros pradininkais. O ką jau kalbėti apie krikščionis? Jie statė nuostabius vienuolynus ir bažnyčias, savo pamoksluose kalbėjo apie meilę ir Išganytojo kančią ir kaip pašėlę žudė Dievo vardu.

Dabar Europoje kuriame visai naują darinį – Kanto suformuluotą „kosmopolitiškų siekių“ „*res publica europeana*“ – Europos Respubliką.

Nemažo būrio Vidurio Europos valstybių, kurios (išskyrus Vengriją) XIX amžiuje neegzistavo, įstojimas į Europos Sąjungą reiškia lūžį Europos ir kiekvienos tų valstybių nacionalinėje istorijoje. Šių

metų gegužės pirmąją išsipildė kelių lietuvių, latvių, estų, čekų, vengrų, slovakų, slovėnų ir lenkų kartų lūkesčiai, – pelnytos ir lygiateisės jų šalies pozicijos Europoje, garantuoto vystymosi, ilgalaikių gerų santykių su kaimynais ir modernizacijos, priartinsiančios mus prie visuomeninio, ekonominio ir politinio praeityje mus ignoravusios Europos centro, protrūkio troškimas. Ta proga leiskite pasakyti keletą žodžių iš savo lenkiškosios perspektyvos, kuri kai kur gal sutaps ir su lietuviškąja bei vokiškąja.

Stojimas į Europos Sąjungą Lenkijoje prilyginamas tokiems svarbiems tūkstantmetės mūsų šalies istorijos įvykiams, kaip Vakarų, o ne bizantiškosios, krikščionybės priėmimas 966 metais ar unija su Lietuva XIV amžiuje. Abu šie įvykiai turėjo svarbios įtakos Lenkijos istorijai. Pirmasis susiejo ją su Vakarais, o antrasis Rytų link pastūmėjo Didikų Respubliką.

ES priešininkai būgštavo dėl Lenkijos suvereniteto praradimo ir išvedė paraleles su Lenkijos padalijimais XVIII amžiuje ir 1939 m. vasarą. Jiems atrodė, kad ES yra neoimperialistinių Prancūzijos ir Vokietijos ambicijų įrankis. Vienareikšmis tautos pasisakymas už narystę Europos Sąjungoje referendumo metu, o ypač ryškia persvara buvusiose Vokietijos teritorijose – Žemutinėje Silezijoje, Pomeranijoje ir Rytų Prūsijoje – buvo antausis nacionalistams. Tautos sprendimas parodė, kad visuomenė, „anoniminiai europiečiai“, anot Schlögelio, yra pažengusi daug toliau, nei manė šarvuotos nacionalinės savimonės gynėjai.

Aišku, kad daugumą žmonių materialiniai narystės Europos Sąjungoje privalumai ir trūkumai domina labiau nei pats didysis istorinis procesas. Euroentuziastai kalba apie modernizacijos protrūkį (staigų infrastruktūrų plėtimą, naujų technologijų diegimą, ekonomikos augimą), kurį jau patyrė Europos periferijos valstybės – Airija, Portugalija, Ispanija ar Graikija, tapusios Europos Ekonominės Bendrijos ir Europos Sąjungos narėmis. Kalbant kompiuteriniais terminais, apčiuopiama finansinė narystės Europos Sąjungoje nauda prilygsta kompiuterių techninei įrangai, tačiau ne mažiau svarbi kompiuteriui yra programinė įranga – šalies modernizavimas, t. y. valstybės institucijų, visuomenės ir pavienių jos narių bei

nacionalinės kultūros sampratos modernėjimas, kad ir kaip skausminga tai būtų. Tos europinės programinės įrangos dalis yra ir nutolimas nuo savo istorinio savitumo. Tai nėra lengva, bet būtina.

Neseniai latvių rašytoja Amanda Aizpurietė pasakojo, kokie pasimetę buvo ir kokie nesaugūs jautėsi latviai, jų šaliai įstojus į Europos Sąjungą. Latvijos miesteliuose ir kaimuose buvo išpirkta rupi druska, kuri naudojama agurkams ir grybams marinuoti pagal seną iš kartos į kartą perduodamą receptą, mat, pasklido gandas, jog ši druska negalės būti įvežama į Latviją, nes ji esą neatitinka Europos Sąjungos standartų. O pas mus, Lenkijoje, esą turėjo brangti cukrus. A. Aizpurietė teigia, kad pirkimo karštinė parodė, kaip labai mus paveikė praeities traumas. Tik, deja, jos visai nerūpi mūsų ES bendrapiliečiams iš Vakarų.

A. Aizpurietės manymu, tai įrodo Vakarų ir Rytų „istorikų ginčas“, atsinaujinęs, kai Leipcigo knygų mugėje Latvijos ambasadorė Paryžiuje Sandra Kalnietė pristatė savo autobiografinę knygą „Su bateliais Sibiro sniege“ („Mit Ballschuhen im sibirischen Schnee“). Autoriui buvo prikišama, kad ji sumenkino holokausto tragediją, nes knygoje neužsiminė apie latvių savisaugos dalinių dalyvavimą žydų žudynėse. Anot A. Aizpurietės, „fotografija, kurioje įamžintas vokiečių koncentracijos lageris, sukrečia visus, o kryžiaus ant masinio, tūkstančių toli nuo gimtinės palaidotų bevardžių aukų kapo kažkur Sibire nuotrauka sukrečia tik mus. Keista kalbėti apie Europą, kurioje tuo pat metu yra kelios realybės.“

Europinė šizofrenija nėra neįprastas dalykas. Dauguma europiečių laikosi principo: „Kiti tegul galvoja apie save, o aš galvosiu apie save.“

Rytų europiečiai teisūs, atkreipdami dėmesį į tai, kad tarptautinė bendruomenė, t. y. Vakarai, niekada oficialiai nepasmerkė Stalino nusikaltimų. Štai toks Soprūnienko, pagrindinis 1940 m. žudynių Katynėje budelis, įsakęs sušaudyti keturis tūkstančių Lenkijos kariškių, dar neseniai visai ramiai sau gyveno Maskvoje. Katynės žudynių kaltininkai nebuvo teisiami nei Niurnbergo, nei Frankfurto procese. Ir tuo piktinasi tik lenkai, vokiečiams ir lietuviams tai nerūpi. Ir atvirkščiai, ar domina lenkus nacionalinė Lietuvos istorija?

Nebent tuomet, kai jie susiduria su jiems nesuprantamu istorijos aiškinimu, sutrumpinimu ar iškraipymu. Pavyzdžiui, savo esė apie Lietuvos istoriją, skirtame Lietuvos prisistatymui 2002 m. Frankfurto knygų mugėje, Marius Ivaškevičius taip traktavo istoriją: en-giama Vokiečių ordino, Lietuva 1387 m. vedė Lenkiją. Lietuvos kunigaikštis išplėtė savo valdžią per dvi valstybes, priėmė krikštą pats ir leido apkrikštyti Lietuvą. „Bet politiniu požiūriu nuotaka (Lenkija) prarijo jauniki (Lietuvą). Lietuva nuo šios vestuvių dienos pamažu vėl ėmė grimzti į nežinią. (...) Lietuviai ir lenkai 1410 metais prie Griunvaldo sutriuškino Kryžiuočių ordino kariuomenę. Tai bene labiausiai šlovinamas mūsų Lietuvos istorijoje. (...)“

Tačiau penkioliktajame amžiuje karo lauke nugaleję vokiečius lietuviai patyrė kultūrinį pralaimėjimą savo sąjungininkams lenkams. Lenkija ir Lietuva sukūrė bendrą valstybę, savotišką (...) Didžiąją Britaniją. Bet Lenkija čia užėmė (...) Anglijos vietą, o Lietuvai teko Velso vaidmuo.“

O kas yra Velso problema, ar tai, kad dabar visas pasaulis kalba angliškai, o ne velsietiška? Na ir kas? Lenkija – vabzdžio maldininko patelė? Gal čia ir yra šiek tiek tiesos...

Toliau cituoju M. Ivaškevičių: „Lietuvį sugundė lenkų karalaitė, atėjo Dievas ir priėmė Lietuvą į krikščionybės rojų. Tačiau Lietuva tame rojuje nebuvo pajėgi konkuruoti, trūko politinio, kultūrinio, religinio išprusimo. Šalis ne tik provincialėjo, bet ir lenkėjo. Lenkų kalba lietuvių aukštuomenei ėmė reikšti vartus į aukštesnę kultūrą. Kas nekalbėjo lenkiškai, tas visai nekalbėjo.“

Čia turbūt tiktų sakinys: taip bėgo šimtmečiai.

Europos žemėlapyje Lietuva vėl išniro dvidešimtajame amžiuje.

Žinoma, tie penki šimtai metų nebuvo visiškai tuštumos laikas, tačiau geras scenaristas dėl didelių ir esminių įvykių stokos praleistų šį periodą, uždėdamas titrą ‘po x metų’.

Penki šimtai metų – tik juoda dėmė? Na, jau atleiskite. Cituoju M. Ivaškevičių, bet galėčiau pacituoti bet kurį lenką, kuris lengva ranka pagražina istoriją ir pabrėžia lenkų išsivadavimo judėjimo – nuo T. Kosciuškos (už „jūsų ir mūsų laisvę“) ir 1830 m. sukilimo, esą išgelbėjusio Paryžių, iki 1939-ųjų ir „Solidanorśc“ judėjimo –

reikšmę Europai. Taip, taip, gerai žinomas teiginys – „Lenkija – kitų tautų išganytoja“. Galėčiau pateikti ir Vokietijos istorinio savęs pervertinimo pavyzdžių. Tai Vokietijos kultūrinė misija Rytuose pagal principą „Vokietija išgelbės pasaulį nuo blogio“, dar prieš 1914-uosius. Arba teiginys, kad reiktų iš Vokietijos pasimokyti sugebėjimo atvirai kalbėti apie nemalonius istorijos faktus – taip buvo 2001 metais, kai vokiečių spauda auklėjo Lenkiją.

Yra ir naujesnių tokio auklėjimo pavyzdžių iš 2003 metų. Juk nusprendę dalyvauti kare prieš Iraką iš Vokietijos girdėjome: „Mes taip stengėmės, kad jūs būtumėt priimti į Europos Sąjungą, o jūs – amerikiečių Trojos asilai – esat tokie nedėkingi, kad dėl Amerikos išduodat Europos (t. y. Vokietijos ir Prancūzijos) poziciją.“

Atleiskite man, jei vėl draskau seną žaizdą – lenkų, lietuvių ir vokiečių egoizmo, istorinio melo ir savęs pervertinimo paliktą žaizdą. Tačiau laisvas ir saviironiškas pokalbis apie tai – ir yra naujoji Europa. Tarpvyriausybinių konferencijų, automobilių turgavietės ir greitkeliai, mielas Karlai, yra vienas aspektas. Tačiau XXI a. Europos pagrindas turėtų būti sugebėjimas pažvelgti į save iš šalies ir nežiūrėti į save taip rimtai. Kad tai įmanoma, lenkams parodė Witoldas Gombrowiczus. Tik taip mes galėsime išvengti dar vienos „Europos katastrofos“, pavyzdžiui, 2114 m. (ar anksčiau).

Thomas Mannas „Europos katastrofa“ pavadino Pirmojo pasaulinio karo pradžią 1914 m., juo pasekė George'as Kennanas. O mes visi – lietuviai, lenkai, ukrainiečiai, čekai, slovakai – turėtume atvirai pripažinti, kad esame tie, kurie išgavo naudos iš paties baisiausio Europos istorijos šimtmečio. Dievas mato, mes, lenkai ir lietuviai, nekalti dėl šių skerdynių, tačiau praėjus beveik devyniasdešimt metų nuo jų pradžios reiktų nepamiršti, mielas Mariau Ivaškevičium, kad mūsų abiejų tautų nacionalinis poetas Adomas Mickevičius dar XIX a. prašė Dievo „bendro tautų karo“. Ir Viešpats jį išgirdo. Ar tai neturėtų slėgti mūsų sąžinės? Ar bent jau tapti empatijos prielaida?

Ir štai – mes vėl Europoje. Tapome pripažintais Europos Sąjungos nariais. Mūsų situacija geresnė nei kada nors anksčiau. Mūsų tėvų, o ne mūsų karta (aš pats esu gimęs 1945 m.) sumokėjo už tai

didžiulę kainą – tai milijonai žuvusiųjų, istorinės substancijos praradimas. Ir čia galvoje turiu ne tik Varšuvos sugriovimą su jos muziejais, bibliotekomis ir archyvais, bet ir istorinių Lenkijos kultūrinių vietovių Rytuose praradimą – Vilnius ir Lvovas Lenkijos kultūrai reiškia daugiau nei Veimaras, tai buvo kultūrų tarpusavio supratimo centrai. Po to sekė priverstinis kraustymasis į Kazachstaną ir Pomeraniją, šaknų netekimas Rytuose ir šaknų įleidimas Vakaruose, Vokietijos žemėse. Tai supranta daugelis vokiečių, nes patys patyrė panašų likimą. Ir man tikrai džiugu, kad daugelis lenkų suvokia, ką reiškia savo butuose aptikti vokiečių šeimų istoriją. Ši patirtis atsispindi ir lenkų literatūroje – Olgos Tokarczuk, Stefano Chwino, Paweło Huelles (savo apsakymuose vaizdavo tolesnį Güntherio Grasso „Skardinio būgnelio“ veikėjų gyvenimą Gdanske) kūryboje.

Neveltui pradėjau apie tai kalbėti. Visų mūsų – lietuvių, lenkų, taip pat ukrainiečių ir rusų, jei jiems po karo yra tekę svetimose lovose pradėti savo vaikus, – savitumą įtakoja ne tik genetika. Reikalauti iš tautiečių „arijų kilmės“ įrodymo buvo nacių beprotybė. Ar mūsų platumose dar galima pasitikėti popieriumi, pageltusiu gimimo liudijimu, išduotu prieš šimtą penkiasdešimt metų (jei tokį apskritai dar įmanoma turėti)? Kaip galima mūsų Rytų ir Vidurio Europoje žinoti, kas per daugybę karų buvo įlipęs į tavo pro-, pro-, prosenelės lovą? Ne, mūsų savitumą lemia ne kraujas, o kultūra, aplinka, žmonės, tarp kurių gyvename, net ir tie „svetimšaliai“, kurie tarsį taip pat buvo ir „vietiniai“ – taigi tai, kas nuolat keičiasi.

Net jei Europa jungiasi tyliai ir beveik nepastebimai, lyg tai būtų savaimė suprantamas dalykas, kaip teigia Karlus Schlögelis, galima kelti klausimą, kiek savo nacionalinių interesų ir tapatybės mes pasiryžę sąmoningai atsisakyti vardan Europos interesų ir jos tapatybės.

Europa yra kultūrinė galia, bet europiečiai dažnai tos kultūros nevertina. Vienam Europos Ekonominės Bendrijos įkūrėjų, Jeanui Monnet, priskiriama tokių žodžių autorystė: „Jei galėtume dar kartą viską pradėti nuo pradžių, turėtume pradėti nuo kultūros.“ Neaišku, ar iš tiesų prancūzų ekonomistui ir vyriausybės nariui kada nors išsprūdo toks sakinytis, tačiau senoji, šešių valstybių Bendrija niekuomet į jį rimtai nereagavo. Net ir dabartinė Europos Sąjunga

nesiekia įgyvendinti „kultūros projekto *Europa*“. Tai išduoda jos mikroskopinis kultūrai skirtas biudžetas ir perdėtas akcentavimas to, kad kultūra priklauso nacionalinių valstybių narių kompetencijai. Bendrajai ES žemės ūkio politikai skiriama daug pinigų, o bendrajai kultūros ir švietimo politikai – tik šykštūs trupiniai.

Paprastiau įvesti bendrą Europos valiutą, nei tarpusavyje suderinti valstybių narių švietimo programas ir įdiegti veiksmingus komunikacijos kanalus nuo Lisabonos iki Talino ar Sofijos. Siekiama Europos Federacijos su tiesiogiai renkamu prezidentu, sprendimus priimančiu parlamentu ir veiksminga vyriausybe, bet kiekviena valstybė didžiujasi tuo, kad kultūra liko kaip nacionalinė kompetencija, ir švenčia tik savo nacionalines šventes, kurių metu atitinkamos valstybės politikai išdidžiai aplanko nacionalinius paminklus, įamžinančius seniai pamirštas pergales prieš kaimynines šalis. Kaizerio Vilhelmo laikų Vokietijoje prieš šimtą metų buvo restauruojama Marienburgo pilis, kuri simbolizavo vokiečių pranašumą prieš „Europos irokėzus“, kaip Frydrichas II vadino lenkus (o kartu ir lietuvius, prūsus bei kitas „indėnų gentis“ iš Rytų). Neilgai trukus lenkai ėmė statyti paminklus Jogailai, o dar vėliau lietuviai atidengė paminklą Vytautui, tik šį kartą norėdami pasipriešinti Lenkijai, o kartu ir multietninės Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės, kurioje Lietuva buvo tik maža dalis, dvasiai. Ar negalima teigti, kad etnine prasme lietuviška Žemaitija, kadaise buvusi atskira kunigaikštystė, XX a. su Lietuvos valstybės atsiradimu gavo sostinę Vilnių, bet prarado savo dvasią? Vėlyvą istoriką Normaną Davies teigia, kad Lenkijos ir Lietuvos karalystė (*Rzeczpospolita*), kaip ir viduramžių Šventojo Romos imperija ar Jungtinė karalystė, buvo dabartinės Europos Sąjungos pirmtakės.

Tačiau Europos nacionalinių didvyrių karas tęsiasi. Prancūzai vis dar mano, kad Verkingetoriksas ir Žana d'Ark yra verti būti įamžinti kine. Lenkai kuria filmus apie stačiokiškus daugybės XVII a. vykusių karų herojus. Hermano mūšis 2009 m. Vokietijoje bus ekranizuotas tikriausiai ne pagal H. von Kleistą, bet kaip priešingybė prūsiškajam romantizmui, kaip epas apie jau prieš du tūkstančius metų užkirstą kelią Romos „Europos Sąjungos“ plėtrai į Rytus.

Kiekvienam rūpi tik jo valstybės istorija, kurią kaimynai stebi, geriausiu atveju, apstulbę, nes jų mokykliniuose vadovėliuose rašomi visiškai priešingi dalykai.

Ar Lenkijos ir Lietuvos unija, susikūrusi laisva abiejų valstybių valia ir egzistavusi penkis šimtus metų, buvo likimo dovana Rytų ir Vidurio Europai, ar fatališka klaida, lėmusi galutinį Lenkijos nutylimą nuo Vakarų, o iš lietuvių atėmusi jų kultūrinį elitą – bent jau tokia yra oficiali Lietuvos mokyklinių vadovėlių pozicija.

Arba kaip vertinti Frydrichą II-ąjį ir G. Stresemanną? Ar galima juos laikyti iškiliausiomis Europos politinės kultūros asmenybėmis, kurios inicijavo Europos Sąjungos idėjos gimimą? Prancūzai su tuo tarsi ir sutinka, jie nesipiktina ciniškai sąmojingu Prūsijos karaliaus dialogu su Voltaire'u, jie neturi nieko prieš ir dėl G. Stresemanno. Tačiau to jokiū būdu negalima pasakyti apie lenkus, kuriems šios asmenybės tapo Vakarų kaimynų „neigiamos politikos Lenkijos atžvilgiu“ simboliu.

O Józefas Piłsudskis, 1918 m. įkūręs Lenkijos valstybę, nei Vokietijoje, nei Lietuvoje nelaikomas lenkiškuoju Bismarcku, nes istorijos pamokose ir televizijos laidose retai kalbama apie artimiausių rytinių kaimynų istoriją, mentalitetą ir kultūrą.

Nepaisant mokyklinių vadovėlių autorių komisijų, jaunimo mainų ir masinio turizmo, mes visi Europoje esame prisirišę prie savo kultūrinio palikimo. Kaip neturime Europos liaudies dainos, taip neturime bendrų europinių švenčių, paminklų ir kultūrinių simbolių. O jei kartais bandoma sumeistrauti europinį identitetą, tuojau pat pasireiškia nacionalinis nepasitikėjimas ir kyla nacionalinis priešnimasis, tarsi įsiliejimas į bendrą europinę istorijos ir kultūros struktūrą neišvengiamai reikštų savos nacionalinės tapatybės praradimą.

Paradoksalu yra tai, kad didžiosios ir anksčiau buvę įtakingos valstybės tam priešinasi labiau nei ES naujokės, kurios, nors ir bijodamos prarasti savo kultūrinį identitetą, suvokia, kad tik ėjimas išvien su Europos Sąjunga reiškia ateities perspektyvą. Sugebėjimas kritiškai pažvelgti į savo kultūros istorijos mitus Lenkijoje, Čekijoje ir Vengrijoje suvaidino svarbų vaidmenį priimant lemtingąjį sprendimą prisijungti prie Europos Sąjungos. O Prancūzijai, Anglijai, iš

dalies ir Ispanijai sunkiai sekasi atsiplėšti nuo savo kultūrinių simbolių. Vokietija bijo prie tų mitų net prisiliesti. O kas jei Kiufhoize-ryje iš tiesų gyvena pabaisa? Juk už slibino dantų sėjimą baudžiama.

Iš dalies tai galima suprasti. Europos Sąjungos plėtra į Rytus šioms valstybėms reiškė ne kultūrinį, o visų pirma politinį ir finansinį iššūkį. Nepaisant senų Lenkijos ir Italijos ar Rumunijos ir Prancūzijos ryšių, į Europos Sąjungą įsiliejus daliai Europos nuo Estijos iki Bulgarijos, Prancūzija ar Ispanija pajus nebent tik tai, kad sumažėjo ES lėšų. Vidurio ir Rytų Europa greičiausiai neims vaidinti svarbesnio, nei iki šiol, vaidmens abipus Pirėnų. O ar iš tiesų prancūzai, ispanai arba anglai pradės masiškai atrasti Mozūrijos ežerus, Rytų Karpatų ar Balatoną? Tai tebėra atviras klausimas.

Ir vėl daug lems vokiečiai ir daugiakultūrinės valstybės, kurios Vidurio Europoje iki 1939 m. buvo savaime suprantamas dalykas. Jose gyveno vokiečiai, žydai, vengrai, čekai, lenkai. Ir nors jiems pavyko išsaugoti savo nacionalinius kultūrinius savitumus (tik saujelė inteligentų jautėsi kelių nacionalinių kultūrų atstovais), kasdieninėje kultūroje tos tautos turėjo daug bendra. Vienas toks bendras (Vakarų Europai kol kas dar naujas) dalykas – kasdienybė daugiatautėje, daugiakultūrinėje ir multikonfesinėje imperijoje. Rytų ir Vidurio Europos formavimą įtakojo ne Habsburgų monarchija ir ne Vilhelmo Pirmojo Vokietijos reichas. Jau tikrai ne XIX amžius. Iš esmės šiame regione niekada nebuvo homogeninių nacionalinių valstybių. Vengrija, Bohemija ir Lenkija-Lietuva buvo etniniai ir kultūriniai dariniai su respublikos požymiais. Ir nors XVIII a. apsišvietę absoliutizmo šalininkai šias valstybes pašiepė, vadindami jas neati-tinkančiomis laiko dvasios ir nemoderniomis, žvelgiant iš dabarti-nių pozicijų, jos savo struktūra stulbinančiai primena Europos Sąjungą.

Tačiau yra vienas „bet“. Norėdami pasinaudoti šiais savo kultūros klodais, lenkai, čekai, vengrai, lietuviai turėtų atsisakyti tų engiamų nacionalinių kultūrų mitų, kurie atsirado XIX a. ir sovietinio komunizmo valdymo laikais kaip tam tikra virtualaus pasipriešini-mo ir tapatybės išsaugojimo forma ir kuriuos kuriant buvo stengia-masi konkuruoti su kaimynais. Dabar beveik visose Vidurio ir Rytų

Europos šalyse vyksta intensyvi „kultūrinė kova“ tarp prieštaringu nacionalinių tendencijų.

Vieną frontą sudaro „nacionalistai“, kaip vengras I. Csurka, jau nekalbant apie serbą R. Karadičių, ir keletas „dešiniojo jaunimo“ atstovų, kurie propaguoja nacionalinę didybę ir nacionalinės kultūros pirmenybę. Kitą – jų kritikai, kurių pagrindinį principą būtų galima suformuluoti taip: iš pradžių Europos padedami išsivaduo-kime nuo pačių savęs, o tai, kas turi išliekamąją vertę, išliks ir sukles-tės savaime. Ir tikrai niekas nepraras savo nacionalinės ir kultūrinės tapatybės. Ji tik pasikeis ir prisitaikys prie naujų sąlygų. Vokiečiams, lenkams, čekams ar lietuviams tai reikš tik atsisveikinimą su pase-nusiu požiūriu į save ir kaimynus. Tai neturėtų būti sunku, tereiks tik surasti bendras šaknis. O jų yra visur. Juk trečdalis lenkų gyvena namuose, kurie kadais buvo vokiečių, jie susiduria su regionine savo pirmtakų istorija ir vysto ją toliau. Panašiai yra ir Vilniuje ar Lvove – miestuose, kuriuose prieš Antrąją pasaulinį karą gyveno daugybės tautų atstovai. Jie nors patys ir nekalbėjo, tai bent jau suprato daug kalbų ir kasdienybėje susidurdavo su kitų kultūrų atstovais. Juk iš tiesų Rytų ir Vidurio Europa yra ne tik skerdynių ir pogromų, o visų pirma įvairių, net ir skirtingiausių tapatybių susi-pynimo regionas. Kaip tik šiandien būtų verta pasimokyti iš šios tradicijos ir patirties, kuri tikrai nėra jau tokia nemoderni.

Viena vertus, Europos Sąjunga vilioja Rytų Europos piliečius, prieš penkiolika metų atgavusius savo nepriklausomybę, aukštu pragy-venimo lygiu ir viltimi nugalėti ekonominį atsilikimą. Kita vertus, ji kelia baimę, kad šie naujokai „ištirps bendroje Europoje“ ir praras savo nepriklausomybę bei nacionalinę tapatybę. „Naujosios Euro-pos“ piliečiai, negalintys pasigirti savo indėliu į aukštos kokybės technikos laimėjimus ir užkariauti pasaulio rinkos savo pagamin-tais technikos „žaisliukais“, nervingai bando įtikinti patys save ir Vakarus, kad jie nėra mažiau verti, nei vakariečiai, ir kad jų indėlis į Europos kultūrą yra toks pat reikšmingas, kaip ir Vakarų Europos valstybių, kad jie kentė ir kovojo už savo laisvę, kad galbūt jie yra labiau tikintys, ne tokie sugedę ir mažesni egoistai. Tačiau jų realy-bė nėra tokia graži, kaip jiems patiems atrodo. O savo viduje jie

tikrai nėra tokie pasitikintys savimi ir simpatiški, kokiais norėtų būti. Tarptautinėse parodose savo valstybes jie pristato su baime, kad pasaulis jų nepastebės, nes juk niekas nesupranta jų kalbos, nežino sudėtingų jų valstybių istorinių vingių ir negali suprasti jų kompleksų priežasčių. Ypač dabar, kai pasaulis žavisi tik pramogine kultūra ir neturi laiko domėtis tokiais „nevykėliais“...

Atėjo konservatyviai mąstančių veikėjų laikas. Jie mano, kad nacionalinė kultūra jau pati savaime yra vertybė, kuri turėtų būti šlovinama kultūros šventovėse – nacionaliniuose teatruose, nacionalinėse bibliotekose ir nacionaliniuose muziejuose. Tačiau nacionalinės kultūros yra tarpusavyje konkuruojančių XIX ir XX a. valstybių epochos darinys. Globalizacijos ir tarptautinių korporacijų, galingesnių už atskiras valstybes, bei tarptautinės kultūros amžiuje nacionalinės kultūros, panašiai kaip nacionalinės valstybės, išgyvena tapatybės krizę. Kita vertus, nacionalinė kultūra nėra visiems laikams duotas folkloro ir klasikos junginys. Šiandien rašytojams jau nebereikia „drąsinti“ politizuotų sielų ir savo kūrinuose pratęsti nebeegzistuojančios valstybės gyvavimą. Jiems nebereikia skatinti patriotizmo ir tautos solidarumo. Jų užduotis – atspindėti laiko dvasią, suteikti pramogą, skatinti skaitytoją susimąstyti ir vaizduoti tuos pasaulius, kuriuose žmogus ištįpsta ar atranda save. Ši užduotis beveik neturi nacionalinio atspalvio. Nepriklausomybės atgavimas ir integracija į Europą nereiškia nacionalinių kultūrų žlugimo, tačiau išvaduoja jas nuo patriotinės „neteisingo sąmoningumo“ ir tautinių mitų kūrimo užduoties. Ne nacionaliniai klausimai, o *conditio humana* greitai besikeičiančių gyvenimo sąlygų ir vertybių pasaulyje turėtų būti pagrindinė XXI a. pradžios Europos kultūros tema.

Pranešimas perskaitytas 2004 m. liepos 12 d.

Iš vokiečių k. vertė Jūratė Pieslytė

Europa in uns, wir in Europa

— ADAM KRZEMIŃSKI

Labadiena. Dekoju už pakvietimą.

Meine Damen und Herren, vor etwa zehn Jahren habe ich einen Besuch eines wunderbaren Menschen in Wilna initiiert. Mir schwebte ein europäisches Dreiecksgespräch mit Litauern und Deutschen vor, über die verlorene Heimat und über die übernommene Verantwortung für das fremde Kulturerbe, kurzum: über eine supranationale Empathie für den Nachbarn.

Klaus von Bismarck – ein Urenkel des „eisernen Kanzlers“ – war damals Präsident des Goethe-Institutes und als WDR-Intendant und Kirchentagspräsident in den 70er Jahren sehr für den deutsch-polnischen Dialog engagiert. Vor der Aufzeichnung des Dreier-Gesprächs für das litauische Fernsehen, bei dem Justas Paleckis Litauen vertrat, wollte Klaus von Bismarck das Grab mit dem Herz von Józef Piłsudski sehen, des letzten Politikers aus dieser Region, der noch in den Traditionen einer ostmitteleuropäischen Föderation dachte und den Geist des alten multiethnischen Großherzogtum Litauen vertrat. Am Rossa-Friedhof ließ Klaus von Bismarck sich die Grabinschrift übersetzen, dann nahm er demonstrativ seine Mütze ab und augenzwinkernd sagte er dann, es wäre so heiß an diesem Grab des großen Europäers. Es war aber ein frostiger Tag und überall lag Schnee.

Nach dem Fernsehgespräch saßen wir in einem stilvollen Restaurant in Wilna, und da sagte ich unseren litauischen Gastgebern: „Es